

Anna Nadolska

Konspiracja w spódnicy. **Bydgoszczanki w wielkopolskim** **zrywie niepodległościowym 1918/1919**

słowa klucze: powstanie wielkopolskie 1918/1919, konspiratorki, działaczki niepodległościowe, dzieje kobiet, Bydgoszcz

Na przestrzeni dziejów kobiety rzadko pojawiały się w roli bohaterek pierwszoplanowych, postaci mających wpływ na przebieg wydarzeń historycznych, a ich kobiece doświadczenie wręcz pomijano. Panie ujmowane były przez pryzmat przypisanych im ról społecznych. Historia kobiet stosunkowo niedawno zaistniała jako pełnoprawny temat i obiekt badawczy. Nastąpiło dowartościowanie ignorowanych dotychczas damskich sfer działalności. Kobięcie nadano pierwiastek sprawczy¹. Nie powinien zatem dziwić fakt, iż w rodzimej historiografii problem aktywności Polek w powstaniu wielkopolskim 1918/1919 był często marginalizowany. Pionierskie badania w tym zakresie podjęli m.in.: Grażyna Wyder², Anna Barłóg³,

¹ Szerzej: A. Ubertowska, *Kobiety i historia. Od niewidzialności do sprawczości*, [w:] *Kobiety i historia. Od niewidzialności do sprawczości*, pod red. K. Bołzewskiej, D. Korczyńskiej-Partyki, A. Wódkowskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2015, s. 7-8, 10.

² G. Wyder, *Pamięć o powstaniu wielkopolskim w relacjach jego uczestniczek*, [w:] *Pamięć historyczna kobiet*, pod red. M. Przeniosły, K. Sierakowskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, Kielce 2009, s. 39-52; też, *Udział kobiet w powstaniu wielkopolskim 1918-1919 – recenzja*, „Studia Zachodnie” 2010, nr 12, s. 215-219; też, „Szli wtedy wszyscy...”: *powstanie wielkopolskie w przekazach jego uczestniczek*, „Kronika Miasta Poznania”, „Poznanianki” 2011, nr 1, s. 97-110.

³ A. Barłóg, *Udział kobiet w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919*, Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918/1919, Zarząd Główny, Poznań 2008; też, *Udział kobiet w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919 (ze szczególnym uwzględnieniem wkładu ziemianek i mieszkanków wsi)*, [w:] *Zwycięskie powstanie 1918/1919, Materiały z konferencji popularnonaukowej zorganizowanej w dniu 24 października 2008 r.*, Katalog wystawy czasowej 24 października 2008 r. – 8 marca 2009 r., Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie, Szreniawa 2008, s. 39-50; też, *Ziemianki i ich wpływ w zwycięskie Powstanie Wielkopolskie 1918/1919*, „Rocznik Muzeum Narodowego Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie” 2009, t. 26, s. 218-228.

Bogusław Polak⁴ oraz Jan Majewski i Anna Maria Kielak⁵. Natomiast udział bydgoszczanek w wielkopolskim zrywie niepodległościowym zostanie po raz pierwszy przybliżony w niniejszej narracji. Poświęcenie dla sprawy polskiej i odwagę bydgoskich kobiet, zarówno tych, które zaistniały w lokalnej historii, jak i tych, które na zawsze pozostaną anonimowe, warto przypominać nie tylko w nawiązaniu do 100. rocznicy wybuchu wielkopolskiej insurekcji. W tym celu autorka posłuży się źródłami archiwalnymi, wspomnieniami, lokalną prasą, a także publikacjami traktującymi o sytuacji, jaka panowała w Bydgoszczy w dobie powstania wielkopolskiego, i biogramami poszczególnych konspiratorek.

Na terenie Wielkopolski w drugiej połowie XIX wieku na szerszą skalę niż dotąd, kobiety zaczęły się organizować i uczestniczyć w życiu publicznym⁶. Tożsama sytuacja miała miejsce także w Bydgoszczy. Jak podaje Jerzy Wojciak, w mieście nad Brdą na przełomie XIX i XX wieku żywo rozwijał się polski społeczno-kulturalny ruch kobiecy. Obok Towarzystwa św. Wincentego à Paulo funkcjonowały także: Towarzystwo Pomocy Naukowej dla Dziewcząt, Towarzystwo Kobiet Pracujących, organizacja kobieca „Warta” czy gniazdo „Sokolic”. Najprężniej działała jednak Czytelnia dla Kobiet. Skupiała ona około tysiąca członkiń⁷. Paniami, które wówczas wiodły prym w życiu miasta nad Brdą, były: radczynie Maria Czarlińska, Stefania Tucholkowa, Wincentyna Teskowa, Neumannowa i inne⁸. Tak więc, w okresie poprzedzającym powstanie wielkopolskie,

⁴ B. Polak, *Kobiety w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Zarządzania i Marketingu” 1998, nr 4, Politechnika Koszalińska, s. 137-144.

⁵ J. Majewski, A.M. Kielak, *Udział kobiet w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919 roku*, https://powstanie.szubin.net/dokumenty/materialy/4da80a1cd9e29_1a.pdf (dostęp: 20.06.2017).

⁶ R. Jaworski, *Kilka refleksji nad dziejami Wielkopolanek w XIX i na początku XX wieku*, [w:] *Kobieta i społeczeństwo na ziemiach polskich w XIX w.*, zbiór studiów pod red. A. Żarnowskiej, A. Szwarca, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1990, s. 26, 29-31; A. Baszko, *Organizowanie się kobiet polskich w Poznańskim na przełomie XIX i XX w.*, [w:] *Działaczki społeczne, feministki obywatelki... Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich do 1918 roku (na tle porównawczym)*, pod red. A. Janiak-Jasińskiej, K. Sierakowskiej, A. Szwarca, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2008, s. 287-305.

⁷ J. Wojciak, *Stosunki polityczne i narodowościowe w latach 1850-1914*, [w:] *Historia Bydgoszczy*, t. 1 do roku 1920, pod red. M. Biskupa, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa-Poznań 1991, s. 570; por. R. Cierzniewska, *Walka o oświatę polską w Bydgoszczy i regionie w dobie Powstania Wielkopolskiego*, „Kronika Bydgoska” 1994, t. 16, Towarzystwo Miłośników Miasta Bydgoszczy, s. 101.

⁸ Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. dra Witolda Belzy w Bydgoszczy (dalej: WiMBP), Zbiory Specjalne, Historia Powstania Wielkopolskiego wedle spostrzeżeń i przejęć Józefa Milcherta z Bydgoszczy, sygn. 601, k. 21-29; *Historia Powstania Wielkopolskiego w Bydgoszczy wedle Józefa Milcherta i inne opracowania powstańcze*, oprac. A. Zawadzka, W. Zawadzki, [w:] *Historia Powstania wielkopolskiego w Bydgoszczy wedle Józefa Milcherta i inne opracowania powstańcze*, pod red. W. Zawadzkiego, Miejski Komitet Ochrony

polskie kobiety prowadziły, u boku mężczyzn, działalność społeczno-narodową, ale także patriotyczną, m.in. dzięki nim było możliwe podtrzymanie tożsamości narodowej wśród polskiego społeczeństwa w niemieckiej Bydgoszczy. Aktywność tę bydgoszczanki z powodzeniem kontynuowały w czasie wielkopolskiej insurekcji⁹.

Na podstawie badań przeprowadzonych przez Annę Barłóg, można stwierdzić, że w powstaniu wielkopolskim, które wybuchło w końcu grudnia 1918 roku, brało udział wiele Polek, reprezentujących różne warstwy społeczne i miejsca zamieszkania. Dość często kobiety te miały już za sobą działalność społeczną i charytatywną prowadzoną na przełomie XIX i XX wieku i w okresie I wojny światowej. Miłość do ziemi ojczystej, języka polskiego i pragnienie wolności wyniosły one z domu rodzinnego. I chociaż panie nie walczyły jeszcze wówczas z bronią w rękę (długi proces wychodzenia ze sfery prywatnej, domowej do sfery publicznej, zarezerwowanej dla mężczyzn dopiero się rozpoczął), wykazywały aktywność narodową i patriotyczną na innych polach działania, niewątpliwie przyczyniając się do zwycięskiego zakończenia powstania¹⁰.

Najwięcej kobiet udzielało się w służbach sanitarnych i szpitalnych. Były wśród nich zarówno panie, które odbyły wcześniejsze przeszkolenie medyczno-sanitarne, jak i te, które nie przeszły żadnych specjalistycznych kursów, a pracy z rannymi powstańcami uczyły się w czasie trwania insurekcji. Do powierzonych im zadań należało m.in. udzielanie pierwszej pomocy rannym żołnierzom, otoczenie opieką podczas pobytu w szpitalu, współorganizowanie szpitali polowych, podtrzymywanie na duchu rannych i inwalidów wojennych¹¹. Także aprowizacja okazała się sferą aktywności, w której kobiety były wręcz niezbędne. Wojsko powstańcze wymagało bowiem zaopatrzenia i zorganizowanego żywienia.

Pamięci Walk i Męczeństwa w Bydgoszczy, Skonpres, Bydgoszcz 2005, s. 8; *Echa Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 roku we wspomnieniach bydgoskiego radnego – Józefa Milcherta*, oprac. Z. Biegański, „Kronika Bydgoska” 1998, t. 19, Towarzystwo Miłośników Miasta Bydgoszczy, s. 367; R. Cierzniewska, dz. cyt., s. 101.

⁹ Z. Dworecki, *Działalność narodowa i polityczna Polek w Poznańskim, na Górnym Śląsku i Pomorzu przed wybuchem Powstania Wielkopolskiego w 1918 roku*, [w:] *Eruditio et interpretatio. Studia Historyczne*, t. 19, pod red. Z. Chodyły, Instytut Historii Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 1997, s. 173.

¹⁰ Szerzej: A. Barłóg, *Udział kobiet w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919...*; też, *Udział kobiet w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919 (ze szczególnym...)*, s. 40.

¹¹ A. Barłóg, *Udział kobiet w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919 (ze szczególnym...)*, s. 41-43; *Ciche bohaterki – kobiety w Powstaniu Wielkopolskim*, <http://kolejorz.vdl.pl/artykuly/ciche-bohaterki-kobiety-w-powstaniu-wielkopolskim> (dostęp: 27.02.2017); J. Majewski, A.M. Kielak, dz. cyt.; zob. też: J. Basiński, *Organizacja i znaczenie służby sanitarno-medycznej w przebiegu powstania wielkopolskiego i organizacja Wojska Wielkopolskiego 1918-1919*, Politechnika Koszalińska, Koszalin 2010.

Całe społeczeństwo pomagało w zdobywaniu żywności dla walczących. Kobiety prowadziły przede wszystkim kuchnie i jadalnie, ale zanotowano wiele przypadków indywidualnego wsparcia powstańców udzielanego przez gospodynie na miarę swoich domowych możliwości¹².

Do kolejnej sfery działalności Polek w wielkopolskim zrywie niepodległościowym należała łączność. Pełniły one przede wszystkim funkcję łączniczek i gońców. W służbie informacyjnej brały udział także telegrafistki pracujące m.in. na dworcach kolejowych. Dzięki nim sprawnie mogła funkcjonować komunikacja¹³. Tzw. zaplecze cywilne było również ważnym elementem powstańczych działań. Wsparcie poczynań niepodległościowych przez ogół mieszkańców Wielkopolski okazało się kluczowe. Wówczas szereg polskich kobiet współinicjowało tworzenie nowych oddziałów czy drużyn powstańczych, zajmowało się ewidencją powstańców i pracowało w punktach rekrutacji ochotników, a także dbało o wyposażenie walczących mężczyzn głównie w broń i amunicję. Zajmowały się one również przeróbką mundurów niemieckich na powstańcze i szyciem polskich oznak¹⁴.

Powstanie wielkopolskie nie objęło swoim zasięgiem leżącej na niemieckim zapleczu frontu Bydgoszczy. W mieście nad Brdą, po utracie przez Niemców stolicy prowincji – Poznania, znajdował się główny niemiecki ośrodek administracyjny i wojskowy na wschodzie. Tutejszy garnizon, wprawdzie już wówczas zdemoralizowany klęskami wojennymi i ruchem rewolucyjnym, był silnie wspierany przez oddziały Grenzschtzu¹⁵. Poza tym egzystujący w Bydgoszczy Polacy

¹² A. Barłóg, *Udział kobiet w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919 (ze szczególnym...)*, s. 43-45; *Ciche bohaterki...*; J. Majewski, A. M. Kielak, dz. cyt.

¹³ A. Barłóg, *Udział kobiet w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919 (ze szczególnym...)*, s. 45-48; *Ciche bohaterki...*; J. Majewski, A. M. Kielak, dz. cyt.

¹⁴ A. Barłóg, *Udział kobiet w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919 (ze szczególnym...)*, s. 48-50; *Ciche bohaterki...*; J. Majewski, A. M. Kielak, dz. cyt.

¹⁵ M. Rezler, *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Spojrzenie po 90 latach*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2008, s. 139; M. Wojciechowski, *W okresie pierwszej wojny światowej i powstania wielkopolskiego (1914-1918)*, [w:] *Historia Bydgoszczy*, t. 1 do roku 1920, pod red. M. Biskupa, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa-Poznań 1991, s. 622; szerzej: J. Wojciak, *Bydgoszcz w dobie Powstania Wielkopolskiego*, [w:] *Bydgoszcz w dobie Powstania Wielkopolskiego*, pod red. Z. Grota, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Prace Popularnonaukowe nr 5, Państwowe Wydawnictwo Naukowe – Oddział w Poznaniu, Bydgoszcz 1970, s. 71; A.S. Kotowski, *Zarys dziejów garnizonu bydgoskiego w latach 1815-1919*, [w:] *Bydgoszcz wojskowa. Szkice z dziejów garnizonu bydgoskiego od czasów najdawniejszych do współczesności*, pod red. A.S. Kotowskiego, S. Sadowskiego, Muzeum Wojsk Lądowych w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2017, s. 107-108; Zarząd Rady Ludowej na miasto Bydgoszcz i przedmieścia w chwili wybuchu powstania wielkopolskiego ogłosił, że ludność polska ma zachować spokój: *Do Polaków w Bydgoszczy i okolicy*, „Dziennik Bydgoski” 1918, R. 11, nr 297, s. 1; zob. też: Z. Grot, A. Czubiński, *Powstanie*

w 1919 roku stanowili zaledwie 17% ogółu mieszkańców¹⁶. Przewaga liczebna Niemców nie dawała Polakom żadnych szans w ewentualnej walce zbrojnej w obrębie miasta. Z tego względu, wielu polskich bydgoszczan zdecydowało się na przedarcie przez linię frontu i zasilenie walczących oddziałów powstańczych. Byli też i tacy, którzy zaoferowali uczestnikom, tego zwycięskiego zrywu narodowego inne formy pomocy i wsparcia¹⁷. W gronie tych ostatnich nie zabrakło także bydgoskich kobiet.

Wszystkie Polki uczestniczące w powstaniu wielkopolskim wykazały się wielką odwagą i zapałem. Z pewnością najtrudniejsze zadania czekały na kobiety mieszkające na terenach bezpośrednio objętych insurekcją. Jednak niebezpieczna i równie ofiarna okazała się praca polskich działaczek niepodległościowych reprezentujących obszary, które znalazły się poza linią frontu, takich jak Bydgoszcz.

Przy ukonstytuowanej dnia 16 listopada 1918 roku Polskiej Radzie Ludowej na miasto Bydgoszcz i przedmieścia, pełniącej funkcję przedstawicielstwa Polaków wobec władzy zaborczej, powołano specjalną, zakonspirowaną komórkę zajmującą się rekrutującą ochotników do walki zbrojnej¹⁸. Na jej czele stały bydgoszczanki: Stefania Tuchołkowa, Wincentyna Teskowa i Apolonia Ziółkowska¹⁹. Dwie pierwsze panie były osobami dobrze znanymi w mieście nad Brdą.

Wielkopolskie 1918-1919, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2006; K. Grysińska-Jarmuła, *Bydgoszcz w okresie I wojny światowej*, „Kronika Bydgoska” 2014, t. 35, Towarzystwo Miłośników Miasta Bydgoszczy, s. 38-39; J. Staszak, *Niemcy w walce o Wielkopolskę 1918-1919*, „Inne Oblicza Historii” 04/2014, nr 39, s. 38.

¹⁶ W 1919 r. wśród 63 tys. mieszkańców Bydgoszczy było tylko 11 050 Polaków. J. Kutta, *Spoleczeństwo Bydgoszczy w latach 1920-1939*, [w:] *Historia Bydgoszczy*, t. 2, cz. 1 (1920-1939), pod red. M. Biskupa, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Bydgoszcz 1999, s. 177.

¹⁷ J. Wojciak, *Bydgoszcz w dobie...*, s. 79-80, tenże, *Związki Bydgoszczy z Powstaniem Wielkopolskim. (Przed sześćdziesięciu laty)*, „Kalendarz Bydgoski” 1979, Towarzystwo Miłośników Miasta Bydgoszczy, s. 115.

¹⁸ M. Wojciechowski, *W okresie pierwszej...*, s. 620; tenże, *Miasta Pomorza Nadwiślańskiego i Kujaw w okresie I wojny światowej oraz w międzywojennym dwudziestolecu (1914-1939). Zbiór studiów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2000, s. 407; Do Polskiej Rady Ludowej na miasto Bydgoszcz i przedmieścia należały następujące kobiety: Wincentyna Teskowa, Franciszka Jędrzejewska, Helena Woznińska, Ewa Wieczorkowska, Katarzyna Łączkowska, Filipina Czajkowska, Jadwiga Bandurska, Marcjanna Jutrowska, Helena Marchlewska, Stefania Tuchołkowa, Rozalia Wichlacz: M.K. Jeleniewski, *Bydgoskie wybory 1920-1939*, Zakład Poligraficzno-Wydawniczy Pozkał, Bydgoszcz 1994, s. 8, 25; por. H. Kulpiński, *Dlaczego Powstanie Wielkopolskie nie przyniosło Bydgoszczy wolności?*, „Ilustrowany Kurier Polski”, 9.01.1989, nr 7, s. 4.

¹⁹ M. Hojka, *Wierni Macierzy. Bydgoszczanie w Powstaniu Wielkopolskim 1918/19*, Miejski Komitet Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1999, s. 40-41, 44; J. Wojciak, *Bydgoszcz w dobie...*, s. 80; M. Wojciechowski, *W okresie pierwszej...*, s. 623; tenże, *Miasta Pomorza...*, s. 411; A. Barłóg, *Udział kobiet w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919 (ze szczególnym...)*, s. 49; *Ciche bohaterki...*; M.K. Jeleniewski, *Bydgoskie*

Tucholkowa (1874-1924) – ziemianka, poświęcała się pracy literackiej, oświatowej i charytatywnej. Pełniła także funkcję prezesa Czytelni dla Kobiet i przewodniczyła Kołu Kobiet Polskich w Bydgoszczy²⁰. Od stycznia 1919 roku prowadziła trzy razy w tygodniu prywatne kursy literatury, historii i gramatyki polskiej²¹. Współpracowała z Teskową (1888-1957), redaktorką „Dziennika Bydgoskiego”, założycielką żeńskiego gniazda „Sokoła” w Bydgoszczy, członkinią Czytelni dla Kobiet i działaczką charytatywną. Poza tym w 1917 roku Wincentyna Teskowa kierowała komitetem organizującym patriotyczne obchody 100. rocznicy śmierci Tadeusza Kościuszki²². Z kolei Apolonia Ziółkowska, poza prowadzeniem sklepu, edukowała biedne dzieci, opracowywała polskie elementarze i organizowała akcje charytatywne²³. Oprócz werbowania ochotników do szeregów powstańczych i opieki nad nimi, kobiety te zajmowały się przeprowadą młodych mężczyzn przez linię walk (punkty przerzutowe umiejscowiono w Murowańcu, Łochowie i w okolicach Ślesina). Bydgoszczanie zasilali oddziały powstańców, głównie na froncie północnym²⁴. Do obowiązków tych konspiratorek należały także zakup broni oraz jej przemyt do powstańców walczących pod Rynarzewem²⁵. Jeszcze dwie panie prowadziły akcję werbunkową i przerzutową ochotników na terenie Bydgoszczy. Była to siostra Apolonii Ziółkowskiej, Aniela Ziółkowska (po mężu Jankowska) (1880-1970), która pracowała w sklepie swojej siostry i także

wybory..., s. 12-13; tenże, *Powstanie Wielkopolskie 1918/1919 na Palukach i Krajnie*, w wybranej prasie i literaturze polskiej, [w:] *Powstanie Wielkopolskie 1918/1919 na Palukach i Krajnie. Materiały opracowane na podstawie sesji popularno-naukowej, która odbyła się 4 października 2006 r. w Szubinie*, pod red. K. Czechowskiej, P. Adamczewskiego, Muzeum Ziemi Szubińskiej im. Zenona Erdmanna w Szubinie, Szubin 2006, s. 46; por. J. Podgóreczny, *Grób Nieznanego Powstańca Wielkopolskiego w Bydgoszczy*, Wojewódzki Komitet Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1989, s. 10.

²⁰ J. Kutta, *Tucholkowa Stefania z domu Zaleska*, [w:] *Bydgoski słownik biograficzny*, t. 2, praca zbiorowa pod red. J. Kutty, Kujawsko-Pomorskie Towarzystwo Kulturalne, Bydgoszcz 1995, s. 145-146; D.B. Rudnicki, *Niepospolita kobieta – Stefania z Zaleskich Tucholkowa (1874-1924)*, „Kalendarz Bydgoski” 1994, R. 27, Towarzystwo Miłośników Miasta Bydgoszczy, s. 272-274; A. Nadolska, *Radne miejskie w międzywojennej Bydgoszczy*, „Kalendarz Bydgoski” 2017, R. 50, Towarzystwo Miłośników Miasta Bydgoszczy, s. 117.

²¹ *Kurs literatury – ogłoszenie*, „Dziennik Bydgoski” 1919, R. 12, nr 5, s. 4.

²² J. Kutta, *Teska Wincentyna Michalina z domu Winiewicz*, [w:] *Bydgoski słownik biograficzny*, t. 1, praca zbiorowa pod red. J. Kutty, Kujawsko-Pomorskie Towarzystwo Kulturalne, Bydgoszcz 1994, s. 110-111; A. Nadolska, dz. cyt., s. 117-118.

²³ M. Hojka, dz. cyt., s. 22.

²⁴ M. Wojciechowski, *W okresie...*, s. 623-624; M. Hojka, dz. cyt., s. 44; J. Kutta, *Tucholkowa...*, s. 145-146; J. Kutta, *Teska...*, s. 111; A. Modlibowski, *Do Powstania Wielkopolskiego*, „Kalendarz Bydgoski” 1969, Towarzystwo Miłośników Miasta Bydgoszczy, s. 103.

²⁵ M. Hojka, dz. cyt., s. 34; A. Barłóg, *Udział kobiet w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919 (ze szczególnym..., s. 49).*

czynnie angażowała się w działalność społeczno-charytatywną, m.in. edukowała ubogie dzieci, opracowywała polskie elementarze, w 1918 roku założyła i współprowadziła Opiekę Dworcową dla samotnie podróżujących dziewcząt oraz przewodniczyła sekcji żywnościowej Oddziału Czerwonego Krzyża²⁶, oraz Apolonia Sikorska z domu Płoszyńska (1875-1951)²⁷. Ta ostatnia bohaterka pomagała mężowi Andrzejowi, zarządcy bydgoskiego cmentarza Nowofarnego²⁸, we wszystkich przedsięwzięciach patriotycznych, a częściowo sama je inicjowała²⁹.

²⁶ We wspomnieniach Kazimiery Tomaszewskiej, wdowy po burmistrzu Rynarzewa z 1957 roku, można przeczytać: „Mój mąż jako więzień polityczny w okresie strajku szkolnego, a później jako internowany powstaniec wielkopolski w 1919 roku doznał dużo opieki, a nawet jak sam zeznał dzięki opiece Ob. Jankowskiej-Ziółkowskiej uratowany został od śmierci głodowej. Ob. Jankowska działająca pod swym panieńskim nazwiskiem (Ziółkowska) znana była jako patriotka-Polka zdolna do największych poświęceń dla ukochanej Ojczyzny. W roku 1919 powstańcom wielkopolskim internowanym w Bydgoszczy bezinteresownie z narażeniem własnego życia dostarczała żywność oraz polskie książki. Brała również udział w pracy Czerwonego Krzyża i uczyła bezinteresownie biedne dzieci po polsku. W czasie powstania werbowała na terenie Bydgoszczy ochotników, którym załatwiano niemieckie dokumenty i ulatwiano – także skryte, na wozach z sianem lub słomą – przejście do szeregów powstańczych”. cyt. za: W. Zawadzki, *Jankowska Aniela z d. Ziółkowska (1880-1970)*, [w:] *Powstańcy Wielkopolscy. Biogramy uczestników Powstania Wielkopolskiego 1918-1919*, pod red. B. Polaka, t. 3, Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918/19 Zarząd Główny, Opalgraf Opalenica, Poznań 2007, s. 87; tenże, *Jankowska Aniela z d. Ziółkowska (1880-1970)*, [w:] *Słownik biograficzny uczestników Powstania Wielkopolskiego Frontu Północnego (nadnoteckiego) 1918-1919*, pod red. S. Łanieckiego, Nakło nad Notecią – Sępólno Krajeńskie 2009, s. 95-96; M. Hojka, dz. cyt., s. 22; zob. też: J.C., *Początki pracy Polskiego Czerwonego Krzyża w dniach Powstania Wielkopolskiego*, „Żołnierz Wielkopolski” 1927, R. 8, nr 60, s. 8.

²⁷ Muzeum Wojsk Lądowych w Bydgoszczy (dalej: MWL), Spuścizna rodziny Sikorskich, Apolonia Sikorska – fotografia, sygn. MPOW/A/7917/IV/347; W. Zawadzki, *Sikorska Apolonia z d. Płoszyńska (1875-1951)*, [w:] *Powstańcy Wielkopolscy. Biogramy uczestników Powstania Wielkopolskiego 1918-1919*, pod red. B. Polaka, t. 3, Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918/19 Zarząd Główny, Opalgraf Opalenica, Poznań 2007, s. 194-195; tenże, *Sikorska Apolonia z d. Płoszyńska (1875-1951)*, [w:] *Słownik biograficzny uczestników Powstania Wielkopolskiego Frontu Północnego (nadnoteckiego) 1918-1919*, pod red. S. Łanieckiego, Nakło nad Notecią – Sępólno Krajeńskie 2009, s. 179-180; tenże, *Sikorska Apolonia*, <https://powstanie.szubin.net/biografie/s/280> (dostęp: 27.02.2017); M. Hojka, dz. cyt., s. 34.

²⁸ MWL, Spuścizna rodziny Sikorskich, Życiorys Andrzeja Sikorskiego, sygn. MPOW/A/7919/IV/347; MWL, Rodzina Sikorskich – fotografia, sygn. MPOW/A/7914/IV/347; A. Grodzki, *Sylwetka powstańca Andrzeja Sikorskiego*, „Wielkopolski Powstaniec 1918/1919” 2003, nr 9, s. 41-43.

²⁹ M. Hojka, dz. cyt., s. 33-34; W. Zawadzki, *Sikorska Apolonia z d. Płoszyńska (1875-1951)*, [w:] *Powstańcy Wielkopolscy...*, s. 194; tenże, *Sikorski Andrzej (1873-1939)*, [w:] *Powstańcy Wielkopolscy. Biogramy uczestników Powstania Wielkopolskiego 1918-1919*, pod red. B. Polaka, t. 3, Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918/19 Zarząd Główny, Opalgraf Opalenica, Poznań 2007, s. 195.

Bydgoskie kobiety prowadziły także inne działania wspierające walczących Polaków. Do miasta nad Brdą docierało wielu jeńców, w tym rannych powstańców wielkopolskich³⁰. Stefania Tucholkowa współorganizowała pomoc medyczną dla mężczyzn wziętych do niewoli³¹. Natomiast żona Sikorskiego, jej córka Apolonia oraz siostry Ziółkowskie bezpośrednio opiekowały się jeńcami i rannymi³². Józef Milchert, lokalny przedsiębiorca, działacz społeczny i narodowy, wówczas także skarbnik Polskiej Rady Ludowej na miasto Bydgoszcz i przedmieścia, opisujący życie bydgoszczan i funkcjonowanie miasta w czasie wielkopolskiej insurekcji, wspomina, że:

„Po rozpoczęciu powstania w Inowrocławiu, przyprawiono z okolicy Gniewkowa dużo jeńców obdartych na koszulę i spodnie, bez butów przy 20 stopni mrozu, przy tym bito i katowano nieboraków w najbestialniejszy sposób. Wszystkich internowanych prowadzono do lokalu Bartza (dziś Maksym) przy ul. Marcinkowskiego, którymi się szybko zajął czerwony krzyż ad hoc stworzony, w którym wielki udział brały pp. Apolonia i Aniela Ziółkowskie, Teskowa i inne. Więcej podejrzanych posyłano do Alt Damm i to całymi wagonami”³³.

Z kolei weteran powstania wielkopolskiego, Lucjan Małecki, tak relacjonuje czas swojej niewoli: „Ciężka była nasza klęska pod Szubinem. [...] Nie będę tu rozstrzygał, kto przyczynił się do naszej porażki 8 stycznia 1919 r. [...] Rano 10 stycznia załadowano wszystkich rannych do pociągu towarowego i przewieziono do Bydgoszczy. [...] Wszyscy Polacy, którzy nieśli nam pomoc, zorganizowani byli w tajnej organizacji, z panią redaktor Teske na czele”³⁴.

Równie ważnym zadaniem, jakie realizowały bydgoszczanki, było dożywianie więzionych Polaków³⁵. W tym celu Apolonia Ziółkowska stworzyła specjalny

³⁰ J. Kłodzińska, *Ocalić od zapomnienia*, „Kalendarz Bydgoski” 1976, Towarzystwo Miłośników Miasta Bydgoszczy, s. 55.

³¹ M. Hojka, dz. cyt., s. 41; J. Kutta, *Tucholkowa...*, s. 145-146.

³² M. Hojka, dz. cyt., s. 22-23, 34, 44; W. Zawadzki, *Jankowska Aniela z d. Ziółkowska (1880-1970)*, [w:] *Powstańcy Wielkopolscy...*, s. 87-88; tenże, *Sikorska Apolonia z d. Płoszyńska (1875-1951)*, [w:] *Powstańcy Wielkopolscy...*, s. 195; MWL, Spuścizna rodziny Sikorskich, Potwierdzenie faktów Jana Koperskiego, sygn. MPOW/A/7923/IV/347.

³³ Cyt. za: WiMBP, Zbiory Specjalne, Historia Powstania Wielkopolskiego wedle spostrzeżeń i przejść Józefa Milcherta z Bydgoszczy, sygn. 601, k. 21-29; *Historia Powstania Wielkopolskiego w Bydgoszczy wedle Józefa Milcherta i inne opracowania powstańcze...*, s. 15-16; *Echa Powstania Wielkopolskiego...*, s. 369.

³⁴ Cyt. za: L. Małecki, *W niewoli niemieckiej*, [w:] *Na froncie północnym Powstania Wielkopolskiego 1918-1919. Wspomnienia*, oprac. L. Gomolec, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1973, s. 105-106.

³⁵ W. Zawadzki, *Jankowska Aniela z d. Ziółkowska (1880-1970)*, [w:] *Powstańcy Wielkopolscy...*, s. 87-88.

komitet, który zajął się sprawami bytowania jeńców³⁶. Ta odważna kobieta z pomocą swojej siostry Anieli urządziła liczne składki pieniężne. Z ofiar pozyskanych od mieszkańców Bydgoszczy kupowana była żywność, odzież czy papierosy i przygotowywana święconka wielkanocna³⁷. Tajnymi kanałami zaś wysyłano listy więźniów do ich rodzin³⁸. Dodatkowo Aniela Ziółkowska opiekowała się powstańcami wywiezionymi z miasta nad Brdą do obozu w Altdamm (ob. Szczecin – osiedle Dąbie) i więzienia w Gollnow (ob. Goleniów). Przekazywała im paczki z pieniędzmi, żywnością i książkami³⁹. Dokarmianiem jeńców w koszarach zajmowały się także dwie córki Apolonii Sikorskiej, konspiratorki biorącej udział w przedsięwzięciach charytatywnych, Apolonia i Jadwiga⁴⁰ oraz Maria Bockowa⁴¹. Nie była to jedyna akcja, w której uczestniczyły panie z rodziny Sikorskich. Wraz z bratem Feliksem wykupowały z rąk niemieckich, transportowały, a następnie przechowywały w pustych grobach na cmentarzu broń dla wielkopolskich oddziałów powstańczych⁴². Kobietom tym oraz Apolonii i Anieli Ziółkowskim udało się także namówić kilku Polaków do ucieczki z niewoli i pomóc w jej realizacji⁴³. Rodzina Sikorskich ukrywała uciekinierów we własnym domu przy ul. Zaświat 3⁴⁴. Ponadto, przy współpracy z ojcem, siostry Apolonia i Jadwiga wykazały się odwagą i sprytem, zdobywając niemieckie mundury wojskowe, które umożliwiły uwięzionym powstańcom wydostanie się na wolność,

³⁶ M. Hojka, dz. cyt., s. 44; A. Modlibowski, dz. cyt., s. 103; J. Wojciak, *Związki Bydgoszczy...*, s. 119.

³⁷ J. Wojciak, *Bydgoszcz w dobie...*, s. 92; tenże, *Związki Bydgoszczy...*, s. 119; M. Hojka, dz. cyt., s. 22-23, 44; W. Zawadzki, *Jankowska Aniela z d. Ziółkowska (1880-1970)*, [w:] *Powstańcy Wielkopolscy...*, s. 87-88.

³⁸ W. Zawadzki, *Jankowska Aniela z d. Ziółkowska (1880-1970)*, [w:] *Powstańcy Wielkopolscy...*, s. 87.

³⁹ Tamże, s. 88; M. Hojka, dz. cyt., s. 23.

⁴⁰ M. Hojka, dz. cyt., s. 34-35.

⁴¹ Tamże, s. 34; MWL, Spuścizna rodziny Sikorskich, Oświadczenie Marii Bockowej, sygn. MPOW/A/7924/IV/347.

⁴² MWL, Spuścizna rodziny Sikorskich, Oświadczenie Marii Bockowej, sygn. MPOW/A/7924/IV/347; MWL, Poświadczenie w pracy Społecznej, sygn. MPOW/A/7924/IV/347; MWL, Potwierdzenie faktów Jana Koperskiego, sygn. MPOW/A/7923/IV/347; M. Hojka, dz. cyt., s. 34-35.

⁴³ MWL, Spuścizna rodziny Sikorskich, Oświadczenie Marii Bockowej, sygn. MPOW/A/7924/IV/347; M. Hojka, dz. cyt., s. 22-23, 34-35, 44.

⁴⁴ Przez kilka tygodni ukrywani byli m.in. żołnierze 3. p. strz. wkp. Henryk Bierwagen i Maksymilian Wiśniewski; MWL, Spuścizna rodziny Sikorskich, Oświadczenie Marii Bockowej, sygn. MPOW/A/7924/IV/347; MWL, Poświadczenie Henryka Bierwagena, sygn. MPOW/A/7920/IV/347; MWL, Potwierdzenie faktów Jana Koperskiego, sygn. MPOW/A/7923/IV/347; W. Zawadzki, *Sikorska Apolonia z d. Płoszyńska (1875-1951)*, [w:] *Powstańcy Wielkopolscy...*, s. 195; M. Hojka, dz. cyt., s. 33.

a następnie ich przerzut do walczących jednostek⁴⁵. Także w domu rodzinnym Sikorskich odbywały się spotkania działaczy konspiracji niepodległościowej oddziału „Plywaków”⁴⁶. Jak wynika z dokumentacji dotyczącej udziału Sikorskich w powstaniu wielkopolskim, zgromadzonej w Muzeum Wojsk Lądowych w Bydgoszczy, w zebraniach tej tajnej organizacji uczestniczyły panie Teskowa i Kospoth-Pawłowska⁴⁷. Warto także wspomnieć o punkcie kontaktowym zakonspirowanym w Księgarni Ludowej sióstr Modlibowskich, służącym do przekazywania informacji wywiadowczych o dyslokacji jednostek wojskowych i przygotowaniach ofensywnych⁴⁸.

W związku ze specyfiką pracy Andrzeja Sikorskiego i miejscem jej wykonywania, rodzina Sikorskich angażowała się również w organizację pochówków zmarłych powstańców i opiekę nad ich grobami⁴⁹. Podkreślić należy szczególnie fakt wydobycia z bydgoskiego lazaretu przez Apolonię, żonę Sikorskiego, dzięki przekupstwu tamtejszego komendanta, ciała Nieznanego Powstańca Wielkopolskiego, którego personalia nie są znane. Ten ostatni został ranny w walce pod Murowańcem, a następnie wzięty do niewoli niemieckiej i przewieziony do bydgoskiego szpitala wojskowego, gdzie kilka dni później zmarł. Urządzony w czerwcu 1919 roku na cmentarzu Nowofarnym pogrzeb poległego młodzieńca przerodził się w polską manifestację patriotyczną. Już w II RP na początku sierpnia 1925 roku dokonano ekshumacji jego zwłok i uroczystego złożenia ich do grobu przy ul. Bernardyńskiej⁵⁰.

⁴⁵ J. Kłodzińska, dz. cyt., s. 56; M. Hojka, dz. cyt., s. 33-35; W. Zawadzki, *Sikorska Apolonia z d. Płoszyńska (1875-1951)*, [w:] *Powstańcy Wielkopolscy...*, s. 195.

⁴⁶ W. Zawadzki, *Sikorski Andrzej...*, s. 195.

⁴⁷ MWL, Spuścizna rodziny Sikorskich, Potwierdzenie faktów Jana Koperskiego, sygn. MPO-W/A/7923/IV/347.

⁴⁸ J. Podgóreczny, *Grób Nieznanego...*, s. 10; zob. też: tenże, *Pierwsi drukarze i księgarze polscy w Bydgoszczy*, „Kalendarz Bydgoski” 1975, Towarzystwo Miłośników Miasta Bydgoszczy, s. 151-154.

⁴⁹ M. Hojka, dz. cyt., s. 33-34; J. Wojciak, *Związki Bydgoszczy...*, s. 120.

⁵⁰ MWL, Spuścizna rodziny Sikorskich, Potwierdzenie faktów Jana Koperskiego, sygn. MPO-W/A/7923/IV/347; H. Mirecka, *Grób Nieznanego Żołnierza*, „Kalendarz Bydgoski” 1969, Towarzystwo Miłośników Miasta Bydgoszczy, s. 99-101; M. Hojka, dz. cyt., s. 29-30; W. Zawadzki, *Sikorska Apolonia z d. Płoszyńska (1875-1951)*, [w:] *Powstańcy Wielkopolscy...*, s. 195; tenże, *Sikorska Apolonia*, <https://powstanie.szubin.net/biografie/s/280> (dostęp: 27.02.2017); szerzej: tenże, *Nieznanym Powstańcem Wielkopolski – Grób Nieznanego Powstańca Wielkopolskiego w Bydgoszczy*, [w:] *Powstańcy Wielkopolscy. Biogramy uczestników Powstania Wielkopolskiego 1918-1919*, pod red. Bogusława Polaka, t. 3, Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918/19 Zarząd Główny, Opalgraf Opalenica, Poznań 2007, s. 153-157; tenże, *Grób Nieznanego Powstańca Wielkopolskiego w Bydgoszczy*, [w:] *Słownik biograficzny uczestników Powstania Wielkopolskiego Frontu Północnego (nadnoteckiego) 1918-1919*, pod red. Sławomira Łanieckiego, Nakło nad Notecią – Sępólno Krajeńskie

Podsumowując, bydgoskie działaczki wydatnie wsparły wielkopolski zryw niepodległościowy. Formy ich pracy konspiracyjnej były tożsame lub zbliżone z czynnościami, jakie wykonywały w tym okresie patriotki wielkopolskie. Kobietom bydgoskim, należącym do niezbyt liczebnej wówczas polskiej mniejszości narodowej, nie było łatwo konspirować w niemieckim mieście, posiadającym silne zaplecze wojskowe. Reprezentowały one młodsze i nieco dojrzsze pokolenie Polek. Część z nich w czasach poprzedzających wybuch powstania prowadziła działalność społeczną i narodową.

Na koniec warto także wspomnieć, że dwie panie z zanego grona bydgoskich uczestniczek insurekcji, a mianowicie Wincentyna Teskowa i Stefania Tucholkowa, również po powrocie Bydgoszczy do Macierzy w 1920 roku wykazywały znaczącą aktywność na rzecz lokalnej społeczności, pełniąc wiele funkcji publicznych, w tym radnych miejskich⁵¹. Z kolei osoba Apolonii Ziółkowskiej figuruje w Aktach Bydgoskiego Koła dla Badań nad Historią Powstania Wielkopolskiego w roku 1918/1919, zgromadzonych w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej im. dra Witolda Bełzy w Bydgoszczy. Ziółkowska pełniła funkcję członka Zarządu w ukonstytuowanym stowarzyszeniu, które stawiało sobie za cel przede wszystkim zbieranie materiałów i relacji, badanie przebiegu bitew oraz popularyzowanie wśród społeczeństwa wiedzy na temat wielkopolskiej insurekcji⁵². Poza tym z ramienia Koła była współodpowiedzialna za referaty z czasów rewolucji 1918/1919 i zajmowała się organizacją charytatywną⁵³. Niestety, jak podaje Wojciech Zawadzki, pełna dokumentacja Apolonii Ziółkowskiej, zawierająca wiele informacji na temat miasta nad Brdą w czasie wielkopolskiego zrywu niepodległościowego, po przekazaniu jej Towarzystwu dla Badań nad Historią Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 w Poznaniu została zniszczona podczas działań

2009, s. 84-86; zob. też: T.N., *Odslonięcie pomnika Powstańca Wielkopolskiego*, „Ilustrowany Kurier Polski”, 30.12.1986, nr 302, s. 1-2; J. Podgóreczny, *Grób Nieznanego...*, s. 10-11, 13-17; P. Lewandowski, *Wykaz mogił Powstańców Wielkopolskich w m. Bydgoszczy*, [w:] *Historia Powstania Wielkopolskiego w Bydgoszczy wedle Józefa Milcherta i inne opracowania powstańcze*, pod red. W. Zawadzkiego, Miejski Komitet Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa w Bydgoszczy, Skonpres, Bydgoszcz 2005, s. 54-55.

⁵¹ A. Nadolska, dz. cyt., s. 116; J. Kutta, *Tucholkowa...*, s. 146, zob. też: M.K. Jeleniewski, *Bydgoskie wybory...*

⁵² WiMBP, Zbiory Specjalne, Akta Bydgoskiego Koła dla Badań nad Historią Powstania Wielkopolskiego w roku 1918/1919, sygn. 600-602; W. Zawadzki, *Powstanie i dorobek Bydgoskiego Koła dla Badań nad Historią Powstania Wielkopolskiego 1918/19 r.*, [w:] *Historia Powstania Wielkopolskiego w Bydgoszczy wedle Józefa Milcherta i inne opracowania powstańcze*, pod red. W. Zawadzkiego, Miejski Komitet Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa w Bydgoszczy, Skonpres, Bydgoszcz 2005, s. 70, 75-76.

⁵³ W. Zawadzki, *Powstanie i dorobek...*, s. 76.

wojennych we wrześniu 1939 roku⁵⁴. Natomiast w dowód uznania za działalność narodową i powstańczą odznaczono bydgoszczanki Anielę Jankowską z domu Ziółkowską – Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym (w 1960 roku)⁵⁵ i Apolonię Sikorską z domu Płoszyńską – Złotym Krzyżem Zasługi⁵⁶.

Conspiracy in the skirt. Participation of Bydgoszcz women in the Wielkopolska bid for independence, 1918/1919

keywords: Wielkopolska Uprising 1918/1919, female conspirators, female independence activists, history of women, Bydgoszcz

Summary

The article describes participation of Bydgoszcz women in the Wielkopolska Uprising in 1918/1919. It tells about the dedicated work of female conspirators, representing Polish minority living in Bydgoszcz – a German city, having a powerful garrison and situated on the other side of the front of the Uprising.

Untergrundbewegung in den Röcken. Die Einwohnerinnen von Bydgoszcz in der Unabhängigkeitsbewegung in Großpolen 1918/1919

Schlüsselwörter: Großpolnischer Aufstand 1918/1919, Verschwörerinnen, Unabhängigkeitsaktivistinnen, Geschichte der Frauen, Bydgoszcz

Zusammenfassung

Der Artikel handelt über die Teilnahme der Einwohnerinnen von Bydgoszcz am Großpolnischen Aufstand 1918/1919. In dem Text wurde die aufopfernde Arbeit der Verschwörerinnen dargestellt, die zu der polnischen nationalen Minderheit in Bydgoszcz – der an der anderen Seite der aufständischen Front gelegenen deutschen Stadt mit einer starken Garnison gehörten.

⁵⁴ Tamże, s. 82-84; por. P.S. Adamczewski, *Obóz jeniecki Altdamm – miejsce internowania polskich mieszkańców Rynarzewa w 1919 roku*, [w:] *Powstanie Wielkopolskie 1918/1919 na Palukach i Krajnie. Materiały opracowane na podstawie sesji popularno-naukowej, która odbyła się 4 października 2006 r. w Szubinie*, pod red. K. Czechowskiej, P. Adamczewskiego, Muzeum Ziemi Szubińskiej im. Zenona Erdmanna w Szubinie, Szubin 2006, s. 63.

⁵⁵ W. Zawadzki, *Jankowska Aniela z d. Ziółkowska (1880-1970)*, [w:] *Powstańcy Wielkopolscy...*, s. 88; M. Hojka, dz. cyt., s. 23.

⁵⁶ W. Zawadzki, *Sikorska Apolonia z d. Płoszyńska (1875-1951)*, [w:] *Powstańcy Wielkopolscy...*, s. 195; tenże, *Sikorska Apolonia*, <https://powstanie.szubin.net/biografie/s/280> (dostęp: 27.02.2017); M. Hojka, dz. cyt., s. 34.